

Смольницька Мирослава (м. Київ)

Кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу історії України другої половини ХХ ст. Інституту історії України НАН України
УДК 94(477)316.663(-055.1+-055.2)''1945/1953''

ДО ПРОБЛЕМИ СТАНОВИЩА ЧОЛОВІКІВ І ЖІНОК У СІЛЬСЬКОМУ СОЦІУМІ В УРСР В СЕРЕДИНІ 1940-х НА ПОЧАТКУ 1950-х рр.

У статті висвітлюється гендерна ситуація в радянському сільському середовищі середини 1940-х — початку 1950-х рр., місце чоловіків і жінок в публічній і приватній сферах сільського соціуму.

Ключові слова: *Україна, повоєнне суспільство, село, гендер.*

Апробовані сучасними дослідниками напрямки і методи дослідження соціальної історії, в тому числі історії повсякдення, мікроісторії, локальної історії, гендерних досліджень тощо, які відрізняються від традиційних штампів радянської історіографії, розкривають перед нами теми, які на перший погляд здавалися буденними та неактуальними для повноцінного виокремлення їх в оригінальну наукову проблему. В ряду інших поза детальним розглядом залишалася проблема гендерних відносин в українському радянському суспільстві другої половини ХХ ст., і як одна з її складових — гендерна ситуація в сільському середовищі в середині 1940-х — на початку 1950-х рр.

Демографічна ситуація в республіці, що склалася за наслідками війни, являла собою диспропорцію як за віковими, так і за гендерними показниками. Наявна диспропорція, зумовлена демографічними змінами в результаті втрат населення під час евакуації, бойових дій на території України, виконання військового обов'язку чоловіками, окупації, мала свої відмінності у сільському та міському середовищах, особливо у віковому зрізі населення працездатного віку.

Мета даного дослідження — з'ясувати гендерну ситуацію в радянському сільському середовищі середини 1940-х — першої половини 1950-х рр.; висвітлити місце чоловіків і жінок у публічній і приватній сферах сільського соціуму.

Друга світова війна нанесла величезних матеріальних втрат і спричинила людські жертви під час окупації України та ведення військових дій на її території, та вплинула на всі без виключення сфери життя у повоєнні роки. Особливо значущими у своїй невідворотності для населення були втрати близьких і рідних, втрати, в результаті яких зросла

чисельність фізичних і моральних каліцтв, втрати тих можливостей мирного життя, які стратегічно важливі для повноцінної реалізації кожної людини у обраних нею публічних і приватних ролях.

Період повоєнної відбудови ліг важким тягарем на плечі усіх без виключення членів суспільства, адже відбулося зменшення чисельності працездатного населення. Так, до війни чисельність працездатного населення в республіці складала 7,2 млн., в 1945 р. не перевищувала 3,5 млн. осіб, разом з тими, хто повернувся з евакуації і з армії — 5,6 млн. осіб¹.

Вагому частку трудових ресурсів країни у воєнні та перші повоєнні роки складали жінки. Зокрема, в загальній чисельності робітників і службовців Української РСР після звільнення її території жінки нараховували: 3958 тис. осіб, проти 1381 тис. чоловіків. В тому числі, кількісний склад міського працездатного населення був представлений — 479 тис. чоловіків, 1126 тис. жінок; серед сільського населення після звільнення — 902 тис. чоловіків і 2832 тис. жінок². Станом на 1 жовтня 1945 р., з проведенням демобілізації питома частка жінок в загальній чисельності робітників і службовців Української РСР складала 52,2%: в промисловості 43,8%, сільському господарстві 58,7%, будівництві 36,3%, на транспорті та зв'язку 42,2%, освіті 73,5%, охороні здоров'я 85,5%, на держслужбі 57,5%³.

Нааявні показники вказують на те, що великий відсоток навантаження у перші п'ять років відбудови повоєнного господарства країни припадав на жінок. І навіть після закінчення всіх черг демобілізації і, як результат, повернення додому чоловіків з армії, та входження підлітків у вікову групу 20–29 років у 1945–1950 рр. загалом чисельність працездатного чоловічого населення значно поступалася жіночому.

Для висвітлення ситуації, що склалася в сільському середовищі звернемося до статистики колгоспного селянства. Так, в 1950 р. із загальної кількості населення України 36,6 млн. громадян колгоспників та членів їх сімей нараховувалося 18,3 млн. осіб, тобто 50%⁴. У той же час колгоспників чоловіків (у % від загальної кількості працездатних) нараховувалося 35,2%, жінок — 64,8%; в 1953 р. — чоловіків — 36,3%, жінок — 63,7%.

Гендерна диспропорція у сільській місцевості, яка протягом повоєнного десятиріччя суттєво не вирівнювалася, фактично була результатом політики влади, що перекидала на плечі жінок відбудову у сільськогосподарському секторі. Річ у тім, що практика щорічних планових та позапланових оргнаборів трудящих, в першу чергу чоловіків працездатного віку у промислові регіони України призводила до вилучення чоловічого населення із сіл. Процес повернення чоловіків у колгоспи було

здійснено лише на кінець першого — початок другого повоєнних десятиліть, а саме в 1953–1958 рр.⁵.

В радянській дійсності виїзд колгоспників за оргнаборами на новобудови в різні регіони України (Донбас, Львівсько-Волинський басейн, на газові і нафтові промисли Харківщини і Полтавщини, в міста півдня України, де будувалися гідровузли і зрошувальні системи) та за її межі (в східні райони РРФСР, в Казахстан) представлявся виключно як добровільний, і такий, що свідчив про «високу свідомість трудящих села Радянської України»⁶. І якщо у перші повоєнні роки до груп, що виїжджали на виробництво нерідко потрапляли і жінки (за згадками очевидців, в окремих селах це були в першу чергу нащадки «ворогів народу» знищених у 1930-х рр.), то згодом — адміністрації підприємств у своїх запитах на робітників все частіше вводять ценз і рекомендують надсилати на роботи виключно чоловіків працездатного віку, бажано неодружених⁷.

Щорічні планові оргнабори паралельно доповнювалися так званим «патріотичним Рухом комсомольців і молоді», що в реальності являв собою відтік молодих людей із сільської місцевості. Для сільської молоді, як юнаків так і дівчат, виїзд за межі села не був однозначно негативною чи позитивною дійсністю. Одні сприймали цю вимушену необхідність як негативний досвід, інші, — користувалися шансом змінити своє життя. В будь-якому випадку можна констатувати, що молодь виїздила і при нагоді використовувала різні можливості для реалізації задумів знайти своє місце в радянському суспільстві за межами сільського соціуму.

Молодь порівняно легше відгукувалася на соціальне замовлення суспільства оскільки не була переобтяжена сімейними обов'язками. Проте не варто таку соціальну активність сприймати однозначно як миттєву готовність прислужитися державі. Нерідко така активність по-перше, була насадженою необхідністю, таким собі способом виживання, по-друге, мала особистісні мотиви для вибору відповідної життєвої стратегії. Відсутність будь-яких матеріальних статків і засобів для проживання; прагнення отримати визнання і довести свою незаплямованість (така модель поведінки присутня у нащадків так званих «ворогів народу» та репатрійованих); необхідність змінити місце проживання, щоб хоч трохи вийти з-під пильного нагляду системи — всі ці, та багато інших мотивів змушували погоджуватися молодь на пропоновану роботу, їхати далеко за межі рідного краю згідно направлень за оргнаборами, або йти вчитися на численні курси чи в навчальні заклади системи трудових резервів.

Вилучаючи чоловічі трудові ресурси із, так би мовити, другорядних галузей господарства, влада укріплювала свої позиції в цих сферах за рахунок проведення масштабної кампанії на піднесення престижу і

утвердження рівноправної ролі жінок у різних сферах діяльності радянського суспільства.

Для ефективної реалізації усіх можливостей наявного трудового ресурсу в суспільній свідомості був зроблений акцент на формуванні образу: радянська жінка — активний і рівноправний будівничий соціалістичного суспільства. Оскільки ще на початку 1920-х років в СРСР практикувалося втягнення жінок у всі сфери суспільного виробництва, партійно-державна система мала досвід залучення жінок для вирішення своїх важливих стратегічних завдань.

Проваджувана урядом у попередні десятиліття політика виведення жінок із традиційної приватної сфери діяльності у повоєнний час набувала найбільш яскравого вираження. Процес залучення жінок у відбудову не був пущений на самоплив. Зокрема, з метою налагодження роботи в західних областях УРСР, прийнято ряд рішень ЦК КП(б)У: «Про роботу серед жінок в західних областях Української РСР» (5 квітня 1945 р.), «Про заходи з покращення роботи серед жінок в Західних, Ізмаїльській і Закарпатській областях України» (28 квітня 1946 р.), вказівки про роботу серед жінок в рішеннях пленуму ЦК КП(б)У та постанови РМ і ЦК КП(б)У (20 червня 1947 р.), рішення ЦК КП(б)У «Про заходи поліпшення роботи серед жінок на Україні» (19 квітня 1948 р.).

Яким чином відбувалася реалізація проголошуваних постановами положень на місцях можемо відслідкувати на підставі регулярних звітів про виконання рішень партії по роботі серед жінок, які надходили з обласних комітетів в ЦК КП(б) України. В них вміщено інформацію про: участь жінок в органах радянської влади, ступінь їх залучення в народне господарство, охоплення жінок виробничим навчанням, їх участь у боротьбі за виконання п'ятирічки в чотири роки, участь у створенні колгоспів, реалізацію жінками права на освіту, обсяги висування жінок на керівні посади (на партійну роботу, на комсомольську роботу, в органи виконавчої влади, в систему народної освіти, в галузь охорони здоров'я, в систему культосвітніх установ, облспоживспілку, облуправління сільським господарством та ін.)⁸.

Показовими у цьому були західні області України, де створення колгоспів у передвоєнні роки не набуло масового закріплення у свідомості як єдиновірного способу виробництва продукції у сільськогосподарському секторі. В боротьбі з селянами-одноосібниками жінки-активістки відігравали рушійну силу. Безпосередньо на місцях жіночі відділи організували проведення зібрань односельчан для прослуховування різнопланових доповідей (доповідачами зазвичай були представники району, або місцеві вчителі), слідували за благоустроєм і озелененням населених пунктів, брали активну участь в організації людей для весняно-посівної

кампанії (1948 р.), у створенні колгоспів, проводили агітацію за придбання державної позики тощо.

Для скеровування жіночої ініціативи в необхідному партії напрямку проводилися численні обласні наради передовиків виробництва різних сфер. Ілюстративними з цього приводу є стенограми обласного засідання жіночого активу Тернопільської області (1948 р.), на якому були присутніми в тому числі жінки-активістки і з інших західних областей України. «Ми зібрались тут для того, щоб обговорити питання про нашу роботу, про виконання плану 4-ї сталінської п'ятирічки, як підвищити рівень нашої роботи»⁹ — раз у раз повторювали з трибуни доповідачі.

У своїх виступах передовики закликали всіх жінок-колгоспниць «працювати ще краще, зміцнити трудову дисципліну, підвищити продуктивність праці, вирощувати високі врожаї»¹⁰, «товариші, молоді ланкові, досягайте того, щоб ви були героями. Хто буде гарно працювати, той і отримає гарний врожай, а той хто буде сидіти в хаті — нічого не досягне»¹¹. Одноосібницям радили: «вступайте до колгоспу, організуйте дружну роботу, підвищуйте трудову дисципліну... Наші колгоспи — це наше весілля, наше радісне життя, це наше щастя. Це наш будинок»¹², «Я закликаю всіх жінок, які ще не вступили до колгоспів, після цих зборів пояснити всім жінкам про користь колгоспу»¹³.

Подібні зібрання, що проводилися в атмосфері ейфорії ставали потужною рушійною силою, оскільки давали його учасницям відчуття власної значущості. Жінки-активістки з далеких населених пунктів знайомилися зі своїми колегами, дізнавалися про їх проблеми і досягнення у виконанні поставлених завдань, переконували себе у правильному виборі своєї життєвої стратегії.

Складовою частиною практично кожного виступу учасниць зібрань було озвучення особистої мотивації, яка стимулювала на досягнення успіхів. Часто у виступах лунали сподівання про зміни на краще життя. Причому використовувалася як мотивація на особисті зміни на краще у повсякденному житті, так і необхідність допомогти державі та партії: «Раніше жінки були забитими, не знали ніякого подвигу вперед, зараз жінки працюють на відповідальних постах, жінки депутати, жінки Герої Соціалістичної праці, про жінок можна читати в газетах і журналах»¹⁴, «Я 4 рік живу в Радянському Союзі. Я 4 рік почуваю себе рівноправною громадянкою, беру участь у виборах рівноправних громадян, беру участь у будівництві, у відбудові моєї Батьківщини»¹⁵ та ін.

Виступаючі неодноразово підкреслювали, що жінка отримала в радянській державі рівні права на працю і відпочинок, має всі можливості для самореалізації, в першу чергу у високопродуктивній праці, а також у розширенні свого політичного світогляду: «Я комсомолка, але для мене

цього мало, я хочу бути комуністом і готуюсь до вступу в кандидати партії, щоб бути політично досвідченою і розумітися у всіх господарських і політичних питаннях»¹⁶.

На таких зібраннях жінки не тільки озвучували вже наявну власну мотивацію, а й ставили перед собою чергові високі завдання — у реалізації професійних навичок чи проведенні активної громадської роботи, необхідної в першу чергу для вирішення важливих завдань уряду (п'ятирічка за 4 роки чи колективізація у західних областях України тощо).

В одному з річних звітів в ЦК КП(б)У відповідальні за роботу жіночих відділів однієї із західних областей констатували: «Через делегатські збори, жіночі ради і секції партійні організації проводять масово-політичну роботу серед жінок і залучають все більше і більше їх до активної участі в господарському і державно-громадському житті»¹⁷.

Щоб не виглядало голосливим твердження про рівноправність жінок у всіх сферах суспільної діяльності, в тому числі в партійному і державному керівництві, в місцеві партійні осередки неодноразово надходили вказівки про формування жіночого партійного активу, збільшення складу жінок в органах державної влади. Проте ці вказівки не завжди реалізовувалися на практиці. Чергові звіти свідчили про наявність суттєвої диспропорції чоловічого і жіночого штату в таких сферах як управлінська діяльність.

Попри явну перевагу жіночого представництва серед селян жінкам зазвичай відводилися другорядні ролі у представництві колгоспників на різноманітних загальних зібраннях. Для прикладу, в 1945 р. у Станіславській області в обласному з'їзді селян брало участь лише 75 жінок (10,3% із загальної кількості учасників)¹⁸, у районній нараді селян Дрогобиччини — 89 жінок (14,4%)¹⁹, в обласній нараді голів сільських рад і сільського активу Львівської області з 896 представників сільського активу жінки склали 8%²⁰.

Домінуюча роль чоловіків на управлінських посадах не перешкоджала процесу зростання жіночої активності в освоєнні різних ролей за межами приватної сфери. Отримуючи визнання держави за свою діяльність, найчастіше під час участі у районних, обласних, республіканських зборах, та знайомлячись з позицією влади і партії у ставленні до жінок під час численних лекцій, бесід, публікацій в республіканській пресі, жінки часто цілеспрямовано переключалися на публічні ролі віддаючи їм стільки уваги скільки зазвичай віддають чоловіки.

В сільському середовищі західних регіонів публічна активність жінок за рахунок зменшення їх діяльності у традиційній приватній сфері важко сприймалася для усвідомлення іншими членами сільського суспільства —

аж до засудження такої поведінки. В інших регіонах України, де жінки ще до війни тривалий час були включені у колгоспне виробництво, виконання ними державних планів вважалося самозрозумілою справою, і навпаки нерідко виникали складнощі в разі необхідності виконання жінками приватних ролей (в першу чергу материнства) за рахунок публічних. Для багатьох жінок наявність сім'ї і народження дитини означало значне обмеження мобільності у реалізації себе поза сферою материнства, тому про активну виробничу і громадську діяльність за відсутності розвиненої соціальної інфраструктури, в першу чергу мережі дитячих садочків, не могло бути і мови. Таким чином, молодим матерям доводилося постійно перебувати під пресингом з боку сільської адміністрації, що подекуди супроводжувався погрозами.

Фактично втягнення жінок у публічну сферу діяльності, тобто таку діяльність, яка здійснювалася поза межами домашнього господарства і спрямовувалася не для задоволення приватних потреб, але й не передбачала витіснення з цих позицій чоловіків, то тут скоріше відбулося перенесення традиційних гендерних відносин з приватної сфери в публічну. На жінок збільшилося навантаження в обробітку землі, городництві, тваринництві. На відміну від чоловіків, для яких публічна сфера була традиційно сферою їхньої реалізації, жінки опинялися перед необхідністю навчитися поєднувати виконання часто нових для них ролей у публічній сфері з традиційними домашніми обов'язками, яких ніхто не відміняв.

І чоловікам, і жінкам в повсякденних реаліях повоєнного суспільства нерідко доводилося опановувати нові для себе ролі. Так, відразу із закінченням ведення бойових дій на території України населення включилося у виснажливу боротьбу за врожай на спустошених і запущених у роки окупації полях.

В архівах містяться детальні відомості про стан господарства, в тому числі сільськогосподарського, який залишився після німецького окупаційного господарювання. Для прикладу, за даними по Сталінській області: знищено техніку, ліквідовано агротехнічні прийоми у землеробстві; плодородні землі освоєно лише на 45%, і як результат, знижено врожайність до 3,5 ц з га; область з пшеничної перетворилася в кукурудзяно-ячмінну; зруйновано як галузь городництво (знищення 245 озер та виведення з ладу зрошувальної системи призвело до скорочення поливної площі городніх культур в 13 разів); знищено 19% садів і 81% виноградників; у тваринницькій галузі знищено 90% коней, 86% волів, 45% корів, 89,9% овець, 97,8% свиней. Також зруйновано 7896 тваринницьких будівель, 32 МТС, 17 майстерень МТС, 2 ремонтних заводи, 5 сільсько-

господарських технікумів, 7746 громадських будівель, 899 населених пунктів і 28199 подвір'їв колгоспників.

В цілому по Україні відбулися значні втрати в енергетичній базі: потужність тракторного парку зменшилася на 63%, кількість коней в колгоспах зменшилась на 75%, робочих волів на 80%, скоротилась кількість сільськогосподарських машин, знищено автотранспорт колгоспів, радгоспів і МТС. У таких умовах освоєння орнопридатних земель колгоспів в 1944 р. у порівнянні з довоєнним часом становило лише 69,9%, в 1945 р. — 75,6%, що призвело до збільшення навантаження на колгоспників по обробітку землі у порівнянні з довоєнними показниками. Оскільки повоєнні темпи відновлення механізації ще були далекими до того, щоб повноцінно виконувати державні плани по обробітку землі, то на тих ділянках робіт, які до війни здебільшого оброблялися сільськогосподарською технікою, після окупації тривалий час практикувалося застосування ручної праці колгоспників²¹, здебільшого — колгоспниць.

Ось як про це згадують сільські жителі: «На другий день після звільнення Червоною Армією нашого села, ... — жінки, люди похилого віку, підлітки працювали, не знаючи відпочинку. Моя ланка почала готувати місцеві добрива, збирала попіл, курячий помет. Все літо напружено працювали, обробляли поля»²²; «Оскільки не вистачало робочих рук люди старалися працювати за двох за трьох. На поля виходили і підлітки, і зовсім похилі люди. На полях працювало більше 35 тисяч корів, які належали безпосередньо колгоспникам»²³; «Незважаючи на те, що колгоспний інвентар, усі будівлі були знищені, замість господарчих дворів ми отримали руїни, колгоспники за допомогою партійних і радянських організацій стали відбудовувати колгосп... В результаті напруженої роботи колгосп добився гарного врожаю. Збирали ми цей врожай без машин, комбайнів. Жінки працювали від зорі до зорі»²⁴.

В умовах тотальної трудової мобілізації не допускалося, жорстко контролювалося і навіть каралося небажання, чи супротив загальному масштабу відбудови. Кожна особа мала лише єдиний правильний вибір — віддати всі свої сили, бажання, вміння для розвитку країни. Здавалося, чому б і ні? Адже дійсно було наявним бажання людей чимшвидше подолати повоєнну розруху, про що свідчить неспідробний ентузіазм населення. Разом з тим беззаперечним є факт, що навіть по закінченні війни держава обмежувала вибір індивідуумів проявити себе у особисто вибраній професійній діяльності. В першу чергу увага акцентувалася на необхідності виконань партійних завдань. Перенісши лозунги війни у повоєнну повсякденність держава закликала своїх громадян залишити всі особисті мрії, переживання, сподівання до «кращих часів».

Проте, попри об'єктивні труднощі, з якими стикалися селяни при виконанні намічених партією і урядом планів, з подачі перевіряючих осіб висновки про факти невиконання державних планів із заготівель рясніли звинуваченнями про невміле адміністративне керування сільської адміністрації, та наявність саботажу соціально-ворожих елементів. Натомість, були зовсім відсутні трактування про фізичну неспроможність наявних людських ресурсів. У повоєнний період люди продовжували жити в умовах страху, адміністративно-силового тиску з боку влади, переслідувань і гонінь за будь-який непослух чи невиконання владних розпоряджень і рішень²⁵.

Влада цілеспрямовано продовжувала багатовекторну практику штучного витіснення певних категорій людей в маргінальне становище по відношенню до більшості членів суспільства (серед них і засуджені за різноманітні злочини, і обмежені в правах репатрійовані громадяни, і так звані «вороги українського народу — буржуазні націоналісти»).

Люди жили в умовах постійного контролю з боку системи. Інколи до абсурду доходили покарання за окремими справами. За період з 1 січня по 1 жовтня 1950 р. було припинено ряд справ, які вже проваджувалися. Серед обвинувачувальних фігурували справи про крадіжку соломи, неповернення грошей за будівництво хати, крадіжка кавунів, здача молока з невідповідною жирністю, збирання дітьми колосків на колгоспному полі, крадіжка 2 кг картоплі²⁶ і таке подібне.

В одному з анонімних листів, адресованому владі (1950 р.) селяни описували таку ситуацію: «У нас на Україні є такі села, що на 100 хат 80 або більше таких що в їх хто то із сім'ї засуджений по Указу по 10 і більше років... Война наробила сирот і вдов, а ми искусственно продовжаєм їх робити... з боку керівників де б що не проводили яку б нараду чи в сільради сесію чи в районі, можем чути тільки одно суд тюрма. Секретар райкому тюрмою лякає, голова райсполкому тюрмою лякає, прокурор — тюрма, арест, голова сільради тюрмою, голова колгоспу тюрмою висилкою...»²⁷.

Ключовою проблемою, вирішення якої цікавило усіх без винятку громадян, була проблема відбудови житла. Тому, що через значні руйнування житлового фонду людям доводилося жити в напівзруйнованих будівлях, а за відсутності таких — то і в землянках. Важко було всім, але особливо беззахисними виявлялися вдови.

Аналізуючи відгуки громадян на постанову РНК УРСР і ЦК КП(б)У «Про будівництво житлових будинків колгоспників, виробничих будівель в колгоспах, культурно-побутових будівель на селі» (7 квітня 1945 р.) можемо виокремити певні гендерні відмінності у сприйнятті проголошуваних заходів держави. У відгуках жінок однозначно звучало схва-

лення положень постанови: «Наш уряд піклується про нас. До цієї постанови ми думали жити в землянках ще не один рік, тому що у нас немає коштів будувати будинки, а тепер багато хто з нас отримує світлі і нові житла» (Харківська обл.); «Як у нашій країні все добре продумано. Розгромили ми німців, святкуємо День Перемоги, а наш уряд уже продумав план, як ще краще влаштувати житло колгоспників... Я знаю, колгосп, побудує мені хату» (Вінницька обл.); «Я дружина загиблого воїна, у мене троє дітей. Ясно, що без допомоги колгоспу і уваги уряду я ніколи б не змогла б побудувати собі хату, яку у мене спалили німецькі загарбники, а нині я впевнена, що мені хата буде побудована і навіть краща, ніж вона була до війни» (Полтавська обл.). В цілому, за повідомленнями у травні 1945 р. повне схвалення висловлювали сім'ї, які після війни залишилися без чоловіків.

У свою чергу колгоспники-чоловіки критичніше оцінювали пропонувані владою заходи. А саме: «знайомлячись з постановою, висловлюють сумніви у можливостях реалізувати її», в зв'язку з нестачею професіоналів, які могли б реалізовувати дані завдання, адже будівельних бригад в колгоспах нараховувалось одиниці (більшість колгоспів мали в своєму штаті мало працездатних людей та ще й тих, які добре знають будівельну справу). Для реалізації завдань з відбудови обговорювалися можливості організації взаємодопомог між колгоспами робочою і тягловою силою, а також будівельними матеріалами²⁸; ставилися питання про можливість виділення колгоспникам будівельних матеріалів для самостійного будівництва житла²⁹.

Як показала практика, не лише вище згадувана, а й ряд інших постанов часто порушувалися чи навіть ігнорувалися відповідальними за її виконанням органами. Так, відслідковуючи темпи сільськогосподарського будівництва у колгоспах, в першу чергу увагу приділяли відбудові колгоспних будівель, споруд громадського призначення. Часто колгоспники залишалися сам на сам із своїми проблемами і самотужки, або з допомогою рідні, односельчан зводили і ремонтували хати-мазанки; в окремих районах проживали в землянках до 1950 р., в деяких селах за відсутності власних хат, тіснилися у сусідів.

В домашньому побуті також виникало чимало проблем. Оскільки легка промисловість не лише не встигала кількісно задовольнити наявні потреби суспільства, а й просто штампувала продукцію, не піклуючись про її якість. Один з прикладів: Тисменицька шубна фабрика Станіславської області випускала не лише неякісні й некрасиві вироби верхнього одягу, а й навіть не відчищала хутро від бруду³⁰.

Більше того, навіть наявна продукція часто була недосяжною для колгоспників. Оскільки практикувалися заходи видачі авансу колгосп-

никам з одночасним збором обов'язкових поставок з індивідуальних городів колгоспників. Як результат, багато колгоспників лише розписувалися і не отримували жодного граму зерна або навіть заборговували колгоспу. Відбувався нерівномірний перерозподіл авансу за місяцями³¹. До 10% колгоспів у перші повоєнні роки гроші на трудовні зовсім не отримували, близько 20% отримували до 20 коп. на трудовень; у низці колгоспів і в 1947 р. стало майже правилом не видавати гроші на трудовні³². Таким чином, робота в колгоспі давала селянам лише 0,5% грошових доходів (95% грошей вони виручали продажем готової продукції, вирощеній на присадибній ділянці, щоб передусім сплатити податки тій же державі)³³.

Повертаючись додому після важкого трудового дня жінкам доводилося вирішувати такі проблеми як відбудова повністю зруйнованих чи пошкоджених під час війни жител, облаштування побуту, забезпечення сім'ї харчуванням тощо — все це в матеріальному світі. А що ж залишалось для почуттів? Над цим не було часу замислюватися: першочергові думки як облаштувати домівку, чим нагодувати дітей, як не вмерти з голоду, що вдягнути, що посадити і виростити на присадибній ділянці, де знайти час, щоб усе встигнути, а ще помріяти про звичайну чоловічу підтримку, якої так бракувало в усі попередні роки. Для багатьох жінок після війни сподівання на жіноче щастя з коханим чоловіком залишилися примарними. В одні сім'ї чоловіки так і не повернулися з війни, як результат на жінку чекало гірке вдовине життя. Інші були щасливіші — адже повернення чоловіка, годувальника мало велике значення. Щоправда, нерідко в таких сім'ях уже неможливо було відновити колишньої гармонії в стосунках. І разом з тим, таку жінку її сучасниці вважали щасливою!

На правду ж, через різке зменшення чоловіків на селі, багато молодих жінок так і не знайшли своєї долі, і до старості залишалися самотніми, так і не пізнавши ні крихти відносин між чоловіком і жінкою, ні радості материнства. На узбіччі сімейних вуз залишалися як правило, молоді дівчата, батьків яких звинувачували як ворогів народу. Їхня «заплямованість» не давала можливості себе реалізувати в сімейному житті навіть попри активну участь у колгоспному виробництві.

Підсумовуючи зазначимо, що в умовах, коли ще не всі чоловіки повернулися з лав збройних сил, а тих, що повернулися часто мобілізували за оргнаборами; коли молодь використовувала будь-які шанси залишити село — сільські жінки залишалися основною робочою силою, на яку влада опиралася у відновленні довоєнних потужностей сільськогосподарського виробництва. На жінок покладалися різнопланові завдання: брати активну участь у виконанні замовлень держави з виготовлення сільськогосподарської продукції, відбудовувати господарські, жит-

лові та нежитлові приміщення у власному селі, виконувати чорнову роботу у відновленні навколишніх доріг, залізничних колій, відбудові міст. Жінок залучали до громадського життя, участі у комсомольській організації, вмотивовували до звершення трудових подвигів. Жінки, які свідомо змінювали приватну сферу діяльності на публічну отримували схвалення у своїй реалізації з боку влади і мали шанси на отримання кращих ролей у сільській владній ієрархії. Влада, у свою чергу, контролювала кількісну участь жінок у публічній діяльності, заохочувала до громадської активності. Зростання активності жінок у діяльності поза межами сім'ї та дому не означало витіснення чоловіків з ключових позицій владної ієрархії.

Смольницькая Мирослава (з. Киев)

Кандидат исторических наук, старший научный сотрудник отдела истории Украины второй половины XX века, Института истории Украины НАН Украины.

К проблеме положения мужчин и женщин в сельской среде в УССР в середине 1940-х — начале 1950-х гг.

В статье исследуется гендерная ситуация в советской сельской среде середины 1940-х — начала 1950-х гг., анализируется место мужчин и женщин в публичной и частной сферах сельского социума.

Ключевые слова: Украина, послевоенное общество, сельское общество, гендер.

Miroslava Smolnitska (Kyiv)

Senior Research Fellow of the Department of Ukrainian History in the Second Half of the 20th Century at the Institute of History of Ukraine at the National Academy of Sciences of Ukraine, Candidate of Historical Sciences.

Positions of men and women in peasant' communities, in Soviet Ukraine, in the mid-1940s — early 1950s

The article characterizes gender relationships within the Soviet peasant' communities in the mid-1940s — early 1950s; the male and female gender' roles in private and public realms of peasants' life.

Keywords: Ukraine, post-war society, peasants' community, gender.

¹ Україна: Друга половина XX ст.: Нариси історії / Редкол.: П.П. Панченко (голова) та ін.; Авт.: П.П. Панченко, О.М. Веселова, Н.П. Барановська та ін. — К.: Либідь, 1997. — С. 108.

² Галаган Я.В. Советская женщина: портрет в ретроспективе. — К., 1990. — С. 33.

³ Там же. — С. 34.

⁴ Петренко В.С. Село на шляхах піднесення. Зміни в складі, умовах праці і житті колгоспного селянства Української РСР (1951–1969). — К., 1970. — С. 12.

⁵ Там само. — С. 18.

⁶ Там само. — С. 14.

⁷ Лобода М.К. Трудові ресурси у важкій промисловості України під час нацистської окупації та у відбудовний період (1941–1950) / Наук. ред. О. Лисенко. НАН України. Інститут історії України. — К.: Інститут історії України, 2012. — С. 103.

- ⁸ Центральний держаний архів громадських об'єднань України (далі — ЦДАГО України). — Ф. 1. — Оп. 74. — Спр. 2. — Арк. 163–186.
- ⁹ Там само. — Арк. 70.
- ¹⁰ Там само. — Арк. 53.
- ¹¹ Там само. — Арк. 57.
- ¹² Там само. — Арк. 58.
- ¹³ Там само. — Арк. 60.
- ¹⁴ Там само. — Арк. 72.
- ¹⁵ Там само. — Арк. 61.
- ¹⁶ Там само. — Арк. 54.
- ¹⁷ Там само. — Арк. 164.
- ¹⁸ Там само. — Оп. 23. — Спр. 2226. — Арк. 11.
- ¹⁹ Там само. — Арк. 35, 36.
- ²⁰ Там само. — Арк. 118.
- ²¹ Там само. — Спр. 4772. — Арк. 1, 6.
- ²² Там само. — Спр. 2226. — Арк. 63.
- ²³ Там само. — Спр. 2220. — Арк. 31.
- ²⁴ Там само. — Спр. 2226. — Арк. 63.
- ²⁵ Історія українського селянства: Нариси в 2-х тт. / НАН України; Інститут історії України / В.А. Смолій (відп. ред.). — К.: Наукова думка, 2006. — Т. 2. — С. 379.
- ²⁶ ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 24. — Спр. 102. — Арк. 30, 34.
- ²⁷ Там само. — Спр. 72. — Арк. 281–283.
- ²⁸ Там само. — Оп. 23. — Спр. 2223. — Арк. 4.
- ²⁹ Там само. — Спр. 2222. — Арк. 6.
- ³⁰ Там само. — Спр. 2226. — Арк. 104.
- ³¹ Там само. — Оп. 1. — Спр. 4795. — Арк. 5.
- ³² Там само. — Оп. 23. — Спр. 4795. — Арк. 6, 7.
- ³³ Ковпак Л.В. Соціально-побутові умови життя населення України в другій половині ХХ ст. (1945–2000 рр.). — К.: Ін-т історії України НАН України, 2003. — С. 16.